

Výzkumná zpráva

ROMSKÁ ŽENA

- *IDENTITA*
- *ROLE*
- *POSTAVENÍ*

Výzkum „Romská žena - identita, role, postavení“

byl realizován v rámci projektu „Hledejme společně novou cestu!“. Projekt podpořila Nadace Open Society Fund Praha z programu Dejme (že)nám šanci, který je financován z Norských fondů. Prostřednictvím Norských fondů přispívá Norsko ke snižování sociálních a ekonomických rozdílů k posílení vzájemné spolupráce v Evropě. Podporuje především ochranu životního prostředí, výzkum a stipendia, rozvoj občanské společnosti, péči o zdraví, děti, rovnost žen a mužů či zkvalitnění justice. Program Dejme (že)nám šanci podporuje rovné příležitosti žen a mužů v pracovním i osobním životě a prevenci a pomoc obětem domácího násilí v České republice. Spravuje ho Nadace Open Society Fund Praha, která od roku 1992 rozvíjí hodnoty otevřené společnosti a demokracie v České republice.

Brno, 2015

Vypracovala: Martina Hynková

Odborné konzultace: Michaela Mořická, Kateřina Machovcová a Kateřina Hodická

Jazyková korektura: Jana Hodická

Grafická úprava: Jiří Janíček

Vydalo: Genderové informační centrum NORA, o.p.s.

Obsah

Úvod	6
Metodologie a popis vzorku	7
Vzdělání - od mateřské po vysokou školu	9
Mateřská a základní škola	10
Střední a vysoká škola	12
Pracovní (ne)zkušenosti	17
Zkušenosti zaměstnaných žen	17
Ženy mimo pracovní trh	18
(Ne)diskriminace a segregace na pracovním trhu	19
Rodinné vztahy a uspořádání	21
Rodinná uspořádání	21
Původní rodina	22
Současná rodina	26
Volný čas a každodennost	27
Každodenní činnosti	27
Náplň volného času a jeho vnímání	28
Genderové role a vzorce a jejich transformace	29
Vnímání ‚romské ženy‘	29
Genderové vzorce a jejich proměna	32
Závěr	35
Literatura	36
Příloha	37

Úvod

O postavení žen v české společnosti jsou vedeny podrobné statistiky a prováděny výzkumy různého zaměření. Jaké postavení zaujímají v české společnosti romské ženy, o tom se dozvídáme informací méně, navíc často nasměrovaných k tématu vzdělávání a trhu práce. Výzkumem, jehož výstup v podobě výzkumné zprávy se vám nyní dostává do rukou, jsme si dali za cíl podívat se na toto téma i jiným hledáčkem, nevidět romské ženy výhradně jako negramotné a neochotné ke vzdělávání a účasti na pracovním trhu. Výzkumná zpráva s názvem „Romská žena - identita, role a postavení“ se snaží přinést do současného diskursu další pohled a obohatit statistické údaje hovořící o nízkém vzdělání, nízké zaměstnanosti a horším zdravotním stavu romských žen oproti romským mužům a obecně majoritní společnosti.

Genderové rolové a statusové vzorce jsme sledovali jak v období vzdělávání, které bylo pro některé ženy aktuální, pro jiné již časově vzdálené, tak při volbě profese a povolání, proběhla-li. Jak se romským ženám daří uspět na pracovním trhu, byla další výzkumná oblast, která odkryla dvojí směřování žen, a to do tzv. ženských profesí a do zaměstnání spojených s prací s romskou populací.

Rodina jako významná instituce pro romskou komunitu vůbec se stala dalším tématem výzkumu, zajímala nás nejen rodina současná, ale i původní rodina romských žen, se kterými jsme vedli rozhovory. Jednotlivá rodinná uspořádání odhalila různorodost rodinných modelů - rodiny nukleární, vícegenerační, rodiny samoživitelek apod. Každodennost a volný čas jako obsah dalších výzkumných otázek ukázaly, jak romské ženy zapojené do výzkumu strukturují svůj všední den a čím vyplňují volný čas. Právě téma každodennosti může ukázat skrytá genderová schémata a napomoci pochopit žebříček hodnot u Romek a Romů.

Poslední kapitola výzkumné zprávy se explicitně zaměřuje na genderové vzorce prostřednictvím toho, jak romské ženy - respondentky vnímají „romskou ženu“, jak popisují rolová očekávání od muže a ženy a jaké možnosti transformace tematizují.

Výzkumná zpráva snad tedy přispěje laické i odborné, romské i neromské veřejnosti k symbolickému „společnému hledání cesty“, jak ostatně napovídá samotný název projektu.

Metodologie a popis vzorku

Výzkum byl realizován formou kvalitativního šetření, konkrétně metodou polostrukturovaných individuálních rozhovorů s 19 romskými ženami z Jihomoravského a Pardubického kraje a později i z hlavního města Prahy.

Tazatelkami byly zejména dvě ženy romského původu, které byly proškoleny supervizorkou projektu, která rovněž realizovala několik úvodních rozhovorů, a to z důvodu cílenější supervize výstupů šetření.¹

Romské ženy byly jako tazatelky pro tuto činnost zvoleny záměrně, a to především z následujících důvodů: (a) byl očekáván lepší přístup do romské komunity a větší důvěra ze strany dotazovaných romských žen, (b) romské tazatelky měly přispět do tvorby struktury rozhovoru, a to opět svým vzhledem do zvyklostí komunity a (c) cílem bylo zvýšit kompetence vybraných tazatelek, naučit je dovednosti, kterou mohou využít v budoucnu, a nabídnout jim odborné vedení a rozvoj v oblasti kvalitativního výzkumu i komunikace obecně.

Jak se ukázalo, všechny předpoklady se v průběhu výzkumu potvrdily. Romské tazatelky získaly větší důvěru ze strany romských žen doprovázenou lepším přístupem k nim, v přípravné fázi výzkumu při tvorbě struktury otázek přispěly svými zkušenostmi, a to především v oblasti volby srozumitelného jazyka a formulací otázek. Při sběru dat se však ukázala být problematická nezkušenost romských tazatelek ve vedení rozhovorů - především potřeba doptávat se či citlivě reagovat na odpovědi. Pro výzkum sice tato nezkušenost a její důsledky znamenaly jisté omezení, zároveň ale vstoupily do výzkumu jako proces vzájemného učení se.

Komunikační partnerky (respondentky) byly pro výzkum kontaktovány a vybrány metodou sněhové koule.² Tato metoda výběru vzorku byla určena s ohledem na romský původ tazatelek.

1. V závěru sběru dat realizovala dva rozhovory i projektová manažerka, která navázala s romskými ženami zapojenými do projektu v průběhu projektových aktivit kontakt, který napomohl k jejich oslovení a s ohledem na získanou důvěru pak i k realizaci doplňkových rozhovorů.

2. Tato metoda je určena k získávání nových osob na základě procesu postupného nominování dalších respondentů/ek již známými osobami. Klíčový je při výběru první informant/ka. Samotný proces výběru začíná u jednoho nebo více jedinců, o nichž se ví, že splňují daná kritéria (např. jsou příslušnicemi romského etnika v určitém věku, rodinném stavu). Je s nimi proveden rozhovor, při němž jsou požádáni, aby „nominovali“ další osoby, které znají a které rovněž splňují příslušná kritéria, a zprostředkovali s těmito osobami kontakt. S těmito „kandidáty/kami“ je následně proveden rozhovor a celý proces se opakuje. Výběrový soubor se tak rozrůstá např. o příslušnice romského etnika ve věku 30 - 50 let, vdané, mající min. 1 dítě.

Respondentky zapojené do výzkumu byly ve věkovém rozmezí 17 - 59 let (věkový medián je 34 let), jejich dosaženým vzděláním bylo u jedné respondentky základní praktická (dnes speciální) škola, nejčastěji bylo zastoupeno základní vzdělání (13 respondentek, z toho 2 respondentky nedokončily střední školu, 1 je v posledním ročníku), následovala střední škola (3 respondentky, z toho 2 nedostudovaly vysokou školu a druhá vysokou školu nyní dokončuje), pak vyučení (1 respondentka) a vysokoškolské vzdělání (1 respondentka). Zaměstnanecký status romských žen byl následující: 8 respondentek bylo pracovně neaktivních, 6 v zaměstnaneckém statusu, 1 žena vykonávala brigádní činnost, 1 studovala (a při studiu měla brigádní činnost) a 3 ženy byly na rodičovské dovolené. Nejčastěji byly tedy ženy ve statusu pracovně neaktivních, následoval zaměstnanecký, méně často pak byly na rodičovské dovolené či studentkami.

Romské ženy byly nejčastěji vdané či v trvalém partnerském vztahu (12 žen, z toho 1 žena byla podruhé vdaná), 1 žena byla svobodná, 1 rozvedená, 2 byly vdovami a 3 samoživitelkami. Nejčastěji měly jedno dítě (6 žen), dále pak dvě děti (5 žen) a žádné dítě (3 ženy, z toho jedna byla těhotná), 3 ženy měly tři děti a 2 pak děti čtyři. *(přehledně viz příloha)³*

Respondentky žily nejčastěji ve své vlastní domácnosti spolu s manželem/partnerem a (případně/pouze s) dětmi, dále v domácnosti rodičů spolu se sourozenci, v jednom případě bydlela respondentka sama a v jednom pak v azylovém zařízení.⁴

3. Romské ženy - respondentky podle věku a počtu dětí: ve věku 53 - 59 měly nejčastěji tři děti, ve věkovém rozmezí 34 - 47 nejčastěji jedno dítě, nejmladší respondentky ve věkovém rozmezí 17 - 26 let měly nejčastěji 1 nebo 2 děti. Respondentky se čtyřmi dětmi byly ve věku 36 a 54 let.

4. Předmětem výzkumu nebyla otázka zařazení do romské skupiny, ke které se romské ženy hlásí, tuto informaci jsme nezjišťovali a v analýze a interpretaci s ní tedy nepracovali. Použitá literatura se vztahuje zejména k tzv. slovenským Romům.

Vzdělání - od mateřské po vysokou školu

Dívky dle odborníků a odbornic na romskou problematiku nebývají rodiči vedeny k tomu, aby chodily do školy, ale především se musejí umět postarat o rodinu a o domácnost. Nebývají často úmyslně posílány do školy, aby stihly splnit všechny povinnosti, které mívají doma na starosti (Žigová 1996: 68).⁵ V romské komunitě ani dnes není, zvláště u dívek, na vzdělání kladen přílišný důraz, jsou vedeny k pomoci v domácnosti a učení se budoucí rodinné roli. Toto tvrzení ale problematizuje například ve své autobiografické knize Lacková - rodiče ji do školy posílali a podporovali ji ve studiu, neboť jí učení šlo a bavilo ji (Lacková 1997).

Romové mají - stejně jako romské ženy zapojené do výzkumu - v popředí jiné hodnoty než-li výkonové (vzdělání, kariéra apod.), což může následně ovlivňovat nízké nároky Romů na vzdělání a motivaci. Rovněž do celého procesu může vstupovat neznalost možností, jak děti podpořit a motivovat, nevhodné fyzické podmínky pro vzdělávání (děti se nemají kde učit atp.). Důraz na důležitost vzdělání se může proměňovat generačně, jak si ukážeme později, kdy často nízká podpora ze strany rodičů romských žen zapojených do výzkumu kontrastuje s důležitostí, jakou vzdělání přisuzují respondentky.

U žen zapojených do výzkumu jsme zjišťovali, jestli navštěvovaly mateřskou školu a pokud ano, jak na toto období vzpomínají. U povinné docházky jsme sledovali, jak školu respondentky vnímaly, a to jak samotné učení, tak chování vyučujících a spolužáků a spolužaček. Poté jsme zjišťovali další volbu školy, pokud proběhla, tedy jakou střední školu respondentky volily a jak studium vnímaly/vnímají. V neposlední řadě jsme se zaměřili na to, jak je ve studiu podporovali rodiče (příp. jiná dospělá osoba).

Z výstupů lze u romských žen vysledovat několik trendů v jednotlivých etapách studia. Nejdříve se zaměříme na období docházky do mateřské a základní školy, následně pak na období středoškolského a potažmo vysokoškolského vzdělávání u respondentek.

5. V autobiografické knize její autorka Šamková tento fakt potvrzuje, když popisuje, že ona směla do školy chodit jen jednou týdně a po zbytek času se musela věnovat domácím pracím, které bylo potřeba zastat (Šamková 1996).

Mateřská a základní škola

Současné výzkumy potvrzují zásadní vliv předškolního vzdělávání na další vzdělávání, proto jsme se ve výzkumu zaměřili nejdříve na to, jestli romské ženy mateřskou školu navštěvovaly či nikoliv. Většina žen do mateřské školy chodila, i když do ní často nastoupila, později než ve třech letech (nejčastěji ve čtyřech letech) běžných pro započetí předškolního vzdělávání. Zároveň ženy v rozhovorech zmiňují, že do mateřské školy chodily se svými sourozenci, ale i s dětmi z širší rodiny (sestřenice, bratrance). Řada žen vzhledem k jejich věku do mateřské školy chodila v době státního socialismu před rokem 1989 a mnohé se zmiňují o tom, že se v mateřské škole cítily dobře, rády na toto období vzpomínají. Některé navštěvovaly mateřskou školu i přesto, že jejich matka byla doma s mladším sourozencem.

„Na toto období vzpomínám ráda. Mám tři sourozence a všichni jsme chodili, rodiče na tom trvali i přesto, že byla maminka v nějakém období s někým doma na mateřské.“

(Edita, 35 let)

Některé z žen toto období snášely méně příznivě, a to z důvodu, který popisují jako ‚závislost na své matce‘. Pokud do mateřské školy nechodily, bylo to nejčastěji z tohoto důvodu, zůstávaly tak doma s matkou.

„Do školky jsem nechodila, byla jsem tam párkrát a nelíbilo se mi tam, bylo mi smutno po mámě (...), takže jsem byla doma s mamkou a babičkou, táta chodil do práce.“

(Lenka, 17 let)

„Do školky jsem nechodila, jsem druhá nejmladší, maminka byla doma s mladší sestrou, tak rozhodla, že do školky chodit nebudu.“

(Adéla, 36 let)

Z rozhovorů vyplynulo, že ty ženy, které mateřskou školu nenavštěvovaly, pak chodily jen na základní školu, v dalším studiu nepokračovaly. Tyto ženy také často zmiňují, že je jejich rodiče ve studiu nepodporovali nebo k jejich studijním výsledkům byli nevšimaví až lhostejní.

„Tak mamce stačilo, že nějak prolezu, starala se, aby nebyly stížnosti, ale známky ji moc nezajímaly.“

(Lenka, 17 let)

Pokud se zaměříme na období povinné školní docházky, respondentky je nejčastěji popisují jako ‚normální‘, ‚fajn‘, ‚bez problémů‘. Některé chodily na základní školu, kterou označují jako ‚neromskou‘ ve významu ‚nesegregované‘, jejich zkušenosti z těchto škol se rozcházejí: jedny prožily příjemné období, kdy nepociťo-

valy rozdíl na základě svého etnika a nikdo na jejich romskou etnicitu nepoukazoval, druhé se setkaly s nezařazením mezi své spolužáky/spolužačky a s odmítáním zejména z jejich strany. Z toho je zřejmé, že zásadní roli v jejich spokojenosti na základní škole sehrával dětský kolektiv.

„Učení bylo na škole takový normální, lehký, já jsem všechno chápala, byla jsem výborná žákyně, měla jsem samý pochvaly. (...) Měli mě rádi i kluci i holky, nedělali rozdíly nějaký rasistický nebo tak něco.“
(Daniela, 56 let)

„Neměla jsem (ve škole) žádný problémy, ani s učením. V té době nebyl žádnéj rasismus jak teď, že mi chodí holky (dcery) domů s tím, že je rasisticky napadají děcka (...).“
(Klára, 34 let)

O odlišném přístupu k žákyním na základě jejich etnicity se zmiňují jiné respondentky, a to ve dvou významech: v podobné souvislosti jako paní Daniela, která se s odlišným přístupem nesetkala. Jiné ženy pak ano, a to ze strany výše zmiňovaného kolektivu svých spolužáků/spolužaček, ale i ze strany vyučujících. Svoji zkušenost popisuje například paní Adéla:

„Na učitele nemám dobré vzpomínky. Hodně mě od dalšího studia odrazovali. Tvrдили mi, že na to nemám schopnosti.“
(Adéla, 36 let)

Zajímavým zjištěním u žen, které navštěvovaly nesegregovanou školu, je nutnost si úctu a respekt spolužáků/aček a učitelů/ek ‚zasloužit‘, a to tím, že se (včetně sourozenců chodících na stejnou školu) dobře učily, byly upravené, čisté apod. Pokud, jak se ukázalo u jedné respondentky, rodina ‚prokázala‘, že s ní nebudou problémy, mladší sourozenci měli situaci v prostředí školy již snazší.

„Ve škole se mi líbilo, byli jsme chytří, dobře se učili, i sourozenci, a dokonce jsme chodili po soutěžích. Tím jsme si možná i u vyučujících zjednali respekt.“
(Petra, 35 let)

„Na základce to bylo hrozné, byla jsem tam jediná Romka. Navíc po prázdninách jsem přišla opálená. Nikoho jsem tam neznala, všichni už měli kamarády a se mnou se nikdo nebavil. Dávali mi hodně najevo, že jsem jiná. Začala jsem mít problémy s docházkou, protože jsem se bála do školy chodit. Darina, mladší sestra, zažívala to stejné. Byly jsme jediné dvě Romky na škole. Mladší sestry tam chodí taky, ale ty už problémy nemají. Všichni si zvykli, že jsme normální rodina a přijali nás.“
(Šárka, 20 let)

To, jak respondentky učivo zvládaly, bylo ovlivněno také tím, jestli učivu rozuměli jejich rodiče. Některé ženy se zmiňují o tom, že pro ně bylo učivo náročné z důvodu, že doma jim neuměl nikdo poradit, nebylo nikoho, kdo by jim pomohl s domácími úkoly.

„Stačilo, když jsem prošla, že jsem neměla pětky. Mamka je totiž maďarská cikánka a moc neuměla česky.“ (Eva, 26 let)

„Ze začátku to bylo dobrý, ale na druhým stupni už ne. Necháपालa jsem učivo a doma taky nikdo.“ (Lenka, 17 let)

„Ona (babička, která respondentku vychovávala) jako nechodila do školy, narodila se, jak byla válka. Jako zajímala se, jak se učím, jestli je všechno v pohodě, ale ona sama neuměla ani číst (...).“ (Silvie, 36 let)

Pokud se základní škola pro respondentky stala obtížnou, tak právě na druhém stupni, kdy učivu začaly méně rozumět a stalo se pro ně někdy nezvladatelné. Zároveň nezískaly podporu ve škole - možnost doučování, individuální podpory pedagogů/pedagožek atp. - jako kompenzaci rodinnému prostředí, kde jim nedokázali při učení pomoci.

Jedna žena zapojená do výzkumu absolvovala praktickou - dnes speciální školu. Její zkušeností je, že spolužáci a spolužačky byli zejména Romové a Romky. Předpokládali, že po ukončení speciální školy již do školních lavic neusednou.

„V té době nešel (po ukončení speciální školy) nikdo nikam, ani jsme to nijak neřešili. Nikdo z dětek. My jsme se těšili jenom, jak vyjdem už.“ (Silvie, 36 let)

Nutno dodat, že nabídka dalšího vzdělávání pro absolventky a absolventy speciálních škol může být omezenější (nabídka oborů na vybraných učilištích, jejich vzdálenost od bydliště aj.) než-li pro děti, které ukončují základní školu.

Střední a vysoká škola

Další směřování po základní škole bylo ovlivněno zejména lidmi z blízkého rodinného kruhu nebo (tehdejšími) partnery respondentek, dále také vyučujícími - jejich motivací a podporou - a v neposlední řadě se ty motivované romské ženy rozhodly pro další studium samy.

U respondentek se základním vzděláním se setkáváme se dvěma situacemi po ukončení povinné školní docházky. Většina z nich již dál studovat sama nechtěla,

daly přednost práci nebo pomoci v domácnosti, kdy byly evidovány jako uchazečky o zaměstnání na úřadu práce. Zejména pomoc v domácnosti jejich matkám byl silný důvod, proč ani jejich rodiče nepodpořili své dcery v dalším vzdělávání. Některé respondentky také pomáhaly s péčí o mladší sourozence, svou roli vnímaly jako samozřejmou, podobné vzorce znaly od svých matek a potažmo babiček.

„Ale radši byla máma, když jsem doma uklidila, uvařila, když o domácnost bylo postaráný a čisto aby bylo.“
(Tereza, 54 let)

Druhá situace respondentek, již méně častá, byla taková, že studovat sice dál chtěly, ale nezískaly podporu od svých rodičů či partnerů.

„(...) jsem chtěla, když jsem vyšla základku, se vyučit za švadlenu, jenže maminka mně to nakonec nedovolila, protože jsme byli plno, hodně dětí, nás bylo deset a bylo hodně práce doma, takže na to studium jsem nemohla jít se vyučit, takže to mě moc mrzí tady toto, že jsem se nevyučila.“
(Daniela, 56 let)

Jiná respondentka - nejmladší ze zkoumaného vzorku - si během základní školy našla přítele, studovat tedy nešla, nyní čeká dítě, proto ani nehledá pracovní uplatnění. U dalších dvou respondentek pak vidíme ještě jeden vzorec chování: sice střední školu/učiliště studovat započaly, ale z důvodu, že si našly partnera (jeden studium přímo neschvaloval), studia po pár letech zanechaly a byly v domácnosti, brzy otěhotněly a zůstaly doma s dětmi.

„(...) já jsem nastoupila na učňák na obor dámská krejčová. (...) Školu jsem nedokončila. Po roce a půl jsem si našla brigádu, tam jsem poznala svého budoucího manžela. Pracovala jsem v obchodě jeho rodičů. Když jsem otěhotněla, začali jsme spolu bydlet. V devatenácti letech jsem se vdávala. Chtěla jsem se brzy vdát. Abych mohla odejít z bytu. Svobodnou by mě maminka nepustila. Myslím si, že jsem si spíš vybrala Roma kvůli tomu, že romští kluci se brzy žení.“
(Adéla, 36 let)

Vzorec, kdy do pokračování či ukončení studia střední školy zasáhl vztah s partnerem, najdeme i u dalších respondentek.

Zajímavě svoji zkušenost popisuje jiná respondentka, která sebe a bratra pojmenovává jako ‚exoty‘, a to z důvodu výborného prospěchu ve škole. Další - ve škole úspěšná - respondentka se setkala ze strany svého okolí s nepochopením až odmítáním volby pokračování ve studiu.

Romské ženy s ukončeným středoškolským vzděláním se označují jako ‚šikovná‘,

,motivovaná'. Nicméně volba střední školy se později u některých ukázala jako nevhodná – jedna respondentka motivovaná učitelkou základní školy studovala střední průmyslovou školu, kterou sice dokončila, ale vysokoškolské studium již volila humanitního směru. Další dvě pak zvolily zdravotní školu, kdy jedna ji dokončila, druhá přestoupila na pedagogický obor. Obě tyto respondentky se nicméně při výkonu praxe v rámci studia setkaly s xenofobním jednáním ze strany pacientů nemocnice, které popisují jako ‚incident‘, vnímají je velmi nepříjemně. I toto jednání mohlo sehrát při posuzování výběru střední školy svoji úlohu.

Na vysokou školu nastoupily čtyři respondentky (pátá po dokončení střední školy příští rok plánuje rovněž vysokoškolské studium). V jednom případě se jednalo o lékařskou fakultu, v druhém a třetím o obor speciální a sociální pedagogiky a ve čtvrtém o obor sociální práce. Jedna žena z těchto čtyř studium úspěšně ukončila. Z lékařské fakulty se respondentka rozhodla odejít ve třetím ročníku.

„Dostala jsem se na 1. lékařskou fakultu Univerzity Karlovy. Tam už jsem se ale musela hodně učit, už to bylo náročnější. Ve třetáku jsem si musela přiznat, že to nezvládám. Neměla jsem motivaci. Bylo to velmi soutěživé prostředí, moji rodiče nebyli doktoři a to tam šlo hodně vidět. S přímou diskriminací jsem se nikdy nesetkala, ale sama jsem si řekla, že jako žena a navíc Romka to budu mít těžké. Tak jsem to v 3. ročníku vzdala.“ (Dana, 34 let)

Z výpovědi je zřejmé, že při odchodu z vysoké školy sehrály roli dva ukazatele: gender a etnicita, které měly respondentku ve výkonu povolání potenciálně marginalizovat. Jiná respondentka pak z vysoké školy předčasně neodešla ze svého rozhodnutí, svoji roli zde sehrál partner, za kterým odešla do zahraničí. A nakonec další z respondentek vysokoškolského studia zanechala, aby dokázala zastat roli zaměstnankyně na plný úvazek a současně pečovatelky o děti a domácnost.

Z uvedených dat je zřejmé, že zásadní roli sehrávají dvě hodnoty – vztah a (původní nebo nově zakládaná) rodina. Velmi malý důraz je v romské komunitě kladen na výkonové úspěchy (vzdělávání, kariéra), a to se pak může odrazit na úspěšnosti při dokončení vzdělání. I když si respondentky mohou uvědomovat, že by tento model chtěly pozměnit, mohou jim pro to chybět kompetence či do procesu vstupují jiné faktory, které by bylo zajímavé identifikovat blíže v dalších výzkumech.

Volba povolání po základní škole, pokud u respondentek proběhla, byla genderově stereotypní, kdy si ženy volily typicky ‚ženské‘ profese – švadlena, zdravotní sestra, pedagogická pracovnice. Pokud volba vybočila mimo genderově stereotypní rámec, pak při volbě dalšího vzdělávání volily ‚ženský‘ obor. U romských žen může být volba pečovatelských profesí opět podmíněna jejich dosavadními

zkušenostmi coby pomocnic v domácnosti a pečovatelek o sourozence, navíc ženy velmi často nemají profesní vzory u svých matek a znají je pouze v rolích pečovatelek o děti a domácnost.

Vedle volby typicky „ženské“ profese pak stojí volba „romského povolání“. Jde o pracovní místo, které je spojeno s prací s romským etnikem. U respondentek se jednalo o pozici koordinátorky vzdělávání pro romské ženy, sociální pracovnice s touto cílovou skupinou, učitelky či asistentky ve školách s vysokým zastoupením romských dětí (nebo dětí různých národností) aj.

„Vždycky jsem pracovala na romském místě. Přeji si být někde jinde na lepším místě, ale možná se bojím, možná jsem líná. Tady mi to vyhovuje, práce mě baví, kolektiv je skvělý a podmínky taky. Takže mě nic nenutí. Někdy si ale postesknou. Mým snem nikdy nebylo pracovat s Romy.“
(Petra, 35 let)

Stejně jako paní Petra i ostatní respondentky jako motivaci v přímé práci s Romkami a Romy uvádějí odhodlání k této práci, až touhu po sebezpoznání. Některé práci hodnotí jako velmi vyčerpávající z důvodu, že jsou silně zatíženy potřebami jiných, zároveň se jedna respondentka zmiňuje o tom, že nemá od koho přijímat inspiraci z důvodu své výlučnosti.

„ (...) v prvním zaměstnání byl mladý kolektiv, neměla jsem se od koho učit. A tak to bylo vždycky. Romka vysokoškolačka, vau. Jenomže já se nemám od koho učit, v žádné práci nebyl nikdo, kdo by mi předal zkušenosti a rozvíjel mě. Musela jsem sama. S Romy pracuji, protože jsem chtěla zjistit, jak to funguje, byla jsem zvědavá a plná nadšení. A už mi to téma zůstalo. Jen elán se ztrácí.“
(Anna, 36 let)

Ze strany těchto žen se možná jedná o strategii volby „romského místa“ pro samotné uplatnění na pracovním trhu (tzn. v jiných oblastech neuspěly), možná jsou z důvodu jejich jedinečnosti (ve významu vzdělaných romských žen) ze strany organizací, které pracují s romským etnikem, (ne)přímo vyhledávány, jak se ukázalo například u paní Dany.

„Nikdy jsem si práci nehledala, (název organizace - anonymizováno) si mě našlo samo a jsem tu spokojená doposud.“
(Dana, 34 let)

Vzdělání získalo na pomyslném žebříčku hodnot od respondentek poměrně vysoké umístění. Dobré vzdělání si přejí zejména pro svoje děti, ať už z důvodu, že samy se vzdělávat nemohly, nebo že nechtěly a později svého rozhodnutí litovaly. Některé respondentky uvažují o dalším vzdělávání pro sebe samé, protože vní-

mají, že mají pro vzdělávání dostatečné schopnosti a nebo je považují za nutný prostředek pro svoji sociální mobilitu.

„Udělala jsem si při dětech kurz mentorky, potom kurz pro asistenty pedagogů na základních školách, dodělávám si maturitu.“
(Adéla, 36 let)

„(...) Ale vysokou bych si velmi chtěla dodělat. Třeba až budou děti starší. Pořád je to můj sen, vzdělání je pro mě základ.“
(Petra, 35 let)

„Prostě žiju s chlapem a starám se o to, aby byl spokojenej, a bez školy mi ani nic jinýho nezbyvá. Přemýšlela jsem, že si udělám aspoň nějaký kurz, ale teď musím počkat, až malej bude větší a uvidím časem, jak se mi do toho bude chtít.“

(Lenka, 17 let)

Podobně výzkum Centra ProEquality ukázal, že všechny ženy - respondentky zdůrazňovaly význam vzdělávání pro lepší život svých dětí. Většina starších dětí těchto žen ale dosáhla jen základního vzdělání a není vyučena. I v otázce předškolního vzdělání bylo zajímavým zjištěním tohoto výzkumu, že ani jedna žena nezapsala své dítě do mateřské školy (Vyžvaldová 2010).⁶ Tyto aspekty v našem výzkumu nebyly sledovány, mohou být zajímavým podnětem pro další výzkumné záměry.

6. Nízká informovanost o nabídce a možnostech mateřských školek, jejich nedostupnost (geografická vzdálenost, určité finanční náklady) a obavy, zda je péče, které se dětem ve školkách dostává, dostatečná, se ukázaly jako některé z důvodů nízké účasti dětí žen této studie v mateřských školkách (Vyžvaldová 2010). Některé ženy své děti vodí na dětský program do nízkoprahového zařízení pro děti a mládež.

Pracovní (ne)zkušenosti

Uplatnění na pracovním trhu je pro romské ženy dle odborných studií velmi obtížné, setkávají se s diskriminací, a to nejen na základě etnika, ale i svého mateřství a předpokladu péče o děti. Současně je diskvalifikuje skutečnost jejich nízkého vzdělání, které jim umožňuje často dosáhnout jen na nekvalifikované práce. Jako překážka pro vstup a participaci na pracovním trhu je v odborné literatuře uváděno zejména postavení žen v rodině, které počítá s jejich výhradním vedením domácnosti a péčí o děti. Nízký počet dětí, které se účastní předškolního vzdělávání, pak může být další vážnou překážkou pro možnost participovat na pracovním trhu.⁷

Ženy zapojených do výzkumu jsme se dotazovali na pracovní zkušenosti po ukončení studia, zkušenosti s hledáním práce a na typ hledané práce. Dále jsme zjišťovali obecně zkušenosti s prací, délku pracovního úvazku a to, zda-li je/byla práce pro respondentky motivující.

Z výzkumu vyplynulo několik kategorií žen - ženy zaměstnané a ženy neaktivní na pracovním trhu: nezaměstnané, v domácnosti, na rodičovské dovolené.

Zkušenosti zaměstnaných žen

Zaměstnané ženy zapojené do výzkumu vykonávají kvalifikované a nekvalifikované práce, které odpovídají stupni jejich dosaženého vzdělání. Ty, které prospívaly na střední škole a vystudovaly vysokou školu (nebo alespoň několik ročníků), našly na pracovním trhu uplatnění, a to na pozicích spojených s prací s romským etnikem (viz výše). Tyto ženy pracují na pozicích projektové manažerky, učitelky v mateřské škole, sociální pracovnice, mentorky. U zaměstnaných žen na nekvalifikovaných pozicích - uklízečka (dříve například kuchařka, dělnice, švadlena) - je časté, že tuto práci vykonávají brigádně, několik hodin denně. Jedná se o ženy, které byly pro studium motivované, chtěly se dále rozvíjet, ale nezískaly podporu rodiny, nebo se jedná o vyučené ženy staršího věku, které pracovaly řadu let na obdobných nekvalifikovaných pozicích, nyní již pracují v režimu dohod konaných mimo pracovní poměr.

7. Výzkum Centra ProEquality ukázal zajímavý výstup týkající se participace romských žen na pracovním trhu. Podle výstupu tohoto výzkumu musí být pro jejich aktivní participaci splněno několik podmínek: a) ženy tuto práci akceptují pouze tehdy, když se domnívají, že je o jejich dítě v době jejich nepřítomnosti dobře postaráno, b) zdá se, že o dítě musí být pečováno někým, koho znají, c) je důležité, aby ženě zůstal dostatek času na péči o domácnost. Nicméně většina žen tohoto výzkumu vyjádřila zájem i touhu po vlastním pracovním uplatnění (Vyžvaldová 2010).

„Práci jsem si hledala a taky jsem neměla problém si ji najít. Umývala jsem pořád jenom nádobí a pak jsem začala pomáhat i v kuchyni. Po pár letech mě přeřadili z myčky do kuchyně a pracovala jsem jako kuchařka. (...) (Chodím) na brigádu kolem čtvrté hodiny, uklízím banku.“
(Monika, 47 let)

Nutno podotknout, že délka a forma pracovního poměru (smlouva, dohoda atd.) má vliv na dosažení a výši invalidního či starobního důchodu. Pokud stejně jako paní Monika byly romské ženy po několika let zaměstnané na méně kvalifikovaných pozicích, řadu let pečovaly o své děti v režimu mateřské/rodičovské dovolené nebo jako ženy v domácnosti a ve starším věku vykonávají práci na dohody konané mimo pracovní poměr, nutně se to odrazí na výši důchodové dávky.

Ženy mimo pracovní trh

Mezi na pracovním trhu v současnosti neaktivními ženami najdeme takové, které nebyly samy ani rodiči motivovány ke vzdělávání, po ukončení základní školy uplatnění na pracovním trhu buď vůbec nehledaly, nebo úspěšně či méně úspěšně hledaly. Některé pracovaly na různých pozicích (uklízečka, pomocná síla v kuchyni apod.) několik let nebo jen brigádně.

„Já jsem nepracovala, mě živili rodiče. V té době, když já jsem vyšla školu, tak my jsme se měli dobře, měla jsem všechno, takže mama byla ráda, že s ní budu doma, že jí pomůžu s vařením a s prací doma. Potom, když už jsem si našla přítele, tak mě živil on. (...) Jednou jsem si hledala práci, to mně bylo asi osmnáct roků, ale dobrou zkušenost nemám.“

(Klára, 34 let)

„Mě práce bavila, kvůli tomu prvnímu zaměstnání, co jsem nastoupila tam v tým hotelu, tu pokojskou jak jsem dělala, tam jsem dělala asi tři roky, tam se mně to moc líbilo, ale potom jsem si našla kamarádku, která dělala v tý jídelně, tam umývala nádobí, tak potom mě tam stáhla, no a šla jsem za ňou. Tam jsem dělala pět let. Já mám za svůj život nějakých sedmnáct let odpracovaných. Potom jsem si našla přítele a už jsem nechodila do práce, protože už jsem měla děcko, přestala jsem pracovat.“

(Daniela, 56 let)

Mezník u těchto žen sehrává vstup do partnerského života. Jedna skupina žen si po škole našla partnera, s nímž mají dítě/děti, a s hledáním práce nemají žádné zkušenosti. Jiné po škole začaly pracovat, ale poté, co si našly partnera, z pracovního trhu odešly (pečovaly o děti, o domácnost).

V době, kdy tyto ženy neměly/nemají žádný příjem, je živili či živí rodiče nebo (později) partner. Tato běžná praxe poukazuje na životní linii romských žen: po ukončení školy mají děti a živí je partner, zůstávají v domácnosti a neusilují

o participaci na pracovním trhu. Tyto ženy, jak píše Vyžvaldová (2010), nezahlály svou pracovní kariéru ve stejné době jako majoritní společnost, neměly možnost rozvíjet své schopnosti, získávat zkušenosti, budovat si profesní návyky a ambice a kontakty (Vyžvaldová 2010). Ve výzkumu se jedná o ženy aktuálně nízkého věku, mezi 20. a 30. rokem života, navíc se neukazuje rozdíl těchto trajektorií u žen mladých a těch starších, které ukončovaly vzdělání v období státního socialismu.

Jinou linii představují ženy, které na pracovním trhu participují, ale po založení rodiny z něj odchází, a i poté, co jsou jejich děti větší, se na pracovní trh nevracejí a živí je partner, přičemž tento model je jistým ideálem konzervativní části majoritní společnosti.

„Po Jakobovi (nejmladší ze tří dětí) jsem začala uklízet. Třináct a půl let jsem uklízela. Potom mi můj muž řekl, že nemusím chodit do práce, že nás uživí. Od té doby jsem nepracovala. Můj muž podnikal, měl firmu na výkopové práce.“ (Lucie, 55 let)

Nezaměstnané ženy často deklarují touhu pracovat, i když především v tradičně „ženských“ profesích, práci ale nemohou najít.

„(...) starat se o domácnost, to je všechno, co teďka dělám. Moc mi to nevyhovuje, spíš bych šla do práce, že bych aji to zvládala.“ (Tereza, 54 let)

Ukazuje se zde zajímavá perspektiva vnímání práce ze strany těchto žen. Práci nevnímají pouze jako zdroj peněz, ale i jako zdroj seberealizace, sociálních vazeb atp.

(Ne)diskriminace a segregace na pracovním trhu

Zkušenosti s přístupem zaměstnavatelů k respondentkám jako uchazečkám o zaměstnání jsou různorodé: některé z nich zmiňují zkušenost s přímou diskriminací na pracovním trhu ze strany potenciálního zaměstnavatele, jiné pak mají dobrou zkušenost s hledáním práce - bez ohledu na svoji etnicitu na pracovním trhu dříve či později uspěly, jak popisuje například paní Petra nebo paní Anna:

„Práci jsem si hledala ty dva roky po maturitě. Například jsem absolvovala výběrové řízení na asistentku starosty v (město, ze kterého pochází). Byla jsem ale absolventka bez zkušeností, dalí přednost starší zkušenější paní. S rasismem jsem se při hledání práce nesetkala.“ (Petra, 35 let)

„Za celou dobu jsem byla nezaměstnaná jen čtyři měsíce. Ale nikdy jsem se nesetkala s diskriminací, že jsem Romka.“ (Anna, 36 let)

Kladné zkušenosti popisují také ženy vyššího věku, které byly v zaměstnaneckém poměru na pracovní smlouvu i v době státního socialismu a v porevolučním období. Často se v jejich výpovědích objevuje srovnání s dnešní situací na pracovním trhu, kdy ‚povinnou zaměstnanost‘ před rokem 1989 vnímají většinou kladně, jako například paní Daniela nebo paní Tereza:

„Já tím, že jsem nebyla vyučená na nic, tak já jsem si hledala vždycky takový nějaký úklidovky. S tím nebyl problém, vždycky jsem si něco našla v té době. Ani jsem se nesetkala s tím, že by mě někdo nechtěl vzít kvůli tomu, že jsem Romka.“ (Daniela, 56 let)

„Dobry (zkušenosti), já jsem problémy neměla s pracou. Vždycky jsem něco měla. To nebylo jak teď, že Romáky nechcou brát. Byla lepší doba, jak měl každej prácu.“ (Tereza, 54 let)

Další aspekty pro úspěch na pracovním trhu popisují jiné respondentky, práci je dle nich možné získat za předpokladu dobrého vystupování vůči zaměstnavateli a nebo prostřednictvím známých. Ostatně způsob hledání práce prostřednictvím známých je podle statistik nejčastěji používaný u žen všech vzdělanostních kategorií.⁸

„Se zaměstnáním nemám špatné zkušenosti zas až tak moc, vždycky jsem se snažila umět trochu vystupovat a chovat se trochu slušně.“ (Jaroslava, 59 let)

„Dříve museli všichni pracovat. Dnes je to jinak. Někdo tě musí znát, jinak tě nevezmou.“ (Lucie, 55 let)

Ze strany těchto na pracovním trhu úspěšných žen se může při jejich výpovědích jednat o určitou diskursivní strategii nedat najevo svoji pravděpodobnou diskvalifikaci z důvodu etnicity, naopak mohou chtít zdůraznit, že mezi zaměstnané ‚bez obtíží zapadnou‘.

Z výzkumu je patrné, že ženy, které participují na pracovním trhu nebo na něm participovat chtějí, směřují do tzv. ‚ženských profesí‘. To je ovlivněno nejen oborem vzdělání, ale může to být silně ovlivněno jejich životní zkušeností. Pokud v jejich původních rodinách jejich matka zajišťovala zejména péči o domácnost a děti, dívky již v období dospívání uměly vařit, pečovat o sourozence a domácnost, pak tyto dovednosti využívají i na pracovním trhu. Genderová segregace pak

8. Více viz tabulka „Podmínky hledání zaměstnání podle úrovně vzdělání“ dostupné na <https://www.czso.cz/documents/10180/20552573/25012814q340.pdf/813bcbb2-84ae-48f6-aa7d-50a3f360d365?version=1.1>.

ale přináší i svá rizika, kdy tzv. ‚ženské profese‘ spadají do sekundárního trhu práce, jsou tedy méně finančně ohodnocené a méně jisté, je u nich omezen kariéerní postup, jak tematizuje paní Anna.

„To (znevýhodnění) bylo spíše kvůli oboru sociální práce. Málo uplatnění a hodně špatné finanční ohodnocení. To bych taky chtěla zdůraznit, jako vysokoškolačka s bohatou praxí je můj plat žalostný.“
(Anna, 36 let)

Z výstupů vyplývá, že při získání vzdělání a dostatečné motivaci osobní nebo ze strany rodičů či vyučujících romské ženy uplatnění na pracovním trhu nacházejí. Jejich postavení je ovlivněno diskriminací na základě etnicity a genderu a genderovou segregací, což znamená, že pracují nejčastěji v tzv. ‚ženských oborech‘.

Rodinné vztahy a uspořádání

Rodinná uspořádání

Rodina je dle odborných studií pro Romy tím nejdůležitějším, stojí v žebříčku jejich hodnot na prvním místě, je hlavním faktorem pro identifikaci a sebeidentifikaci všech jejich členů. Svoje postavení ve společnosti odvozují Romové právě od své rodiny (Raichová 2001). Ve výzkumu jsme hledali odpovědi na původní i současné rodinné uspořádání, přičemž jsme se zaměřili na předávání hodnot zejména na dcery, pokud respondentky dceru/y měly.

Výstupy výzkumu potvrdily, že rodina a děti jsou ženami - respondentkami vysoce hodnoceny. Pro většinu z nich je role matky a péče o děti zásadní hodnotou a životním cílem. Z výpovědí je také patrné, že většina žen kladně a s respektem vnímá své rodiče a jsou pro ně vzorem zejména pak ve vedení výchovy svých vlastních dětí.

Romské rodiny bývají velmi početné a rodí se v nich mnoho dětí (Hübschmannová 1999, Lázničková 1999). Děti se na žebříčku hodnot Romů nacházejí velmi vysoko. Romové mají velmi rádi děti, a není proto nezvyklé, že ženy rodily dítě každým rokem - „žena je jako strom, který má rodit téměř každým rokem“ (Davidová 1995: 106). I pro romské ženy zapojené do výzkumu stojí děti (jejich vlastní či sourozenci) v hodnotovém žebříčku velmi vysoko, ženy jim věnují téměř veškerý svůj čas, často o nich hovoří jako o smyslu života.

„Pokavad' máte počaté dítě z lásky, tak je pro vás obrovským darem, miluji svého syna a i jeho děti, jsou pro mě vším.“
(Jaroslava, 59 let)

Nicméně se ve výzkumu objevily ještě jiné rodinné vzorce: jedna respondentka děti mít nechce, žije nyní u své původní rodiny s rodiči a sourozenci a pomáhá s péčí o sourozence.

„Děti nemám, prostě jsem se tak rozhodla. A pravděpodobně ani už mít nebudu. (...) Teď jsem se ale po několika letech přestěhovala zpět k rodičům, jednak jim vypomáhám finančně a jednak už potřebuji péči. A tam se také starám o své dva mladší bratry, takže čas trávím především s rodinou.“ (Dana, 34 let)

Jiná žena - samoživitelka pak tematizuje obtížnost výchovy její dcery, se kterou bydlí v azylovém zařízení. Pro ni je také na rozdíl od ostatních respondentek specifické, že nevyrostala s rodiči, ale se svojí babičkou, měla tedy jiné rodinné zázemí než ostatní ženy. Její obava je také spojena s tím, aby životní trajektorie její dcery nebyla stejná jako její.

„Je to hezký (být matkou), ale aji těžký v dnešní době. Tím, že vidím, jaká je doba, tak cítím za ni odpovědnost velkou, víte, mám strach, aby nedopadla jak já.“ (Silvie, 36 let)

Další instituce spojená s rodinou - manželství - je v romské kultuře velmi univerzalizováno. „Počet osob, které celoživotně zůstávají mimo manželský svazek, se blíží nule a omezuje se na fyzicky či mentálně znevýhodněné osoby“ (Budilová 2008: 683). Fenomén velmi raného manželství u mladších žen je dle výstupu výzkumu Centra ProEquality na ústupu (Vyžvaldová 2010). Romské ženy zapojené do výzkumu žijí v různých rodinných uspořádáních, které blíže specifikujeme v kapitole o současné rodině. Nicméně je z výzkumu zřejmé, že trend vstupu do manželství mírně ustupuje, mezi respondentkami i mezi jejich rodiči je přítomna instituce rozvodu a samoživitelství.

Původní rodina

Dotazovali jsme se romských žen na to, z jaké rodiny pocházejí, na rodiče, jejich profesi i vztahy, které mezi sebou měli; také jsme sledovali, k čemu respondentky jejich rodiče dle nich vedli.

Ženy - respondentky výzkumu pocházejí většinou z početných rodin, nejčastěji ze čtyř sourozenců. Zmiňují i početnost rodiny jejich rodičů, kdy je běžné, že otec či matka pocházejí ze sedmi, osmi dětí. Je tak zřetelný snižující se počet členů v romské domácnosti, což je obecným trendem u majoritní společnosti.

Mnohodětnost byla podle Jakoubka (2004) pro Romy žádoucí hned z několika důvodů: zajišťuje sílu rodu a výhodnější mocenskou pozici v komunitě, dále zajišťuje

perspektivu lepší obživy a jistotu, že o rodiče bude ve stáří postaráno, a v neposlední řadě také psychologický pocit jistoty, že člověk není sám. Pokud manželský pár nemohl mít děti, byla na vině vždy žena. Ostatní se jí často posmívali a říkali, že žena, která nemůže mít děti, je nepodařený muž (Jakoubek 2004).

Vztahy mezi ženami zapojenými do výzkumu a jejich rodiči z velké většiny respondentky popisují kladně, zásadní je, že své děti chtějí vychovávat většinou stejně, jako vychovávali rodiče je. Tím se potvrzuje vysoká důvěra a respekt vůči původní rodině respondentek. Jedna respondentka popisuje vztahy dětí k rodičům v obecné rovině takto:

„U nás se klade velká důležitost na úctu k rodičům. Už teď vím, že by se o mě (dcera) postarala, prostě to tak je. Nikdy by nikdo nedal Roma do domova důchodců, v rodinách je velká úcta k rodičům, především k matce. A vztah syn – matka je obzvlášť pevný. Pro Čechy je to někdy srandovní, protože u vás se bere, že když dospělý muž žije s maminkou, je třeba neschopný apod. U nás naopak. Je to běžné a nevěsta přichází do rodiny.“

(Anna, 36 let)

Vztahy rodičů mezi sebou navzájem charakterizují respondentky jako ‚pěkné‘ a ‚dobré‘. Jejich rodiče spolu nejčastěji žijí v jedné domácnosti (nebo žili do úmrtí jednoho z nich), rodiče dvou respondentek se rozvedli, v obou případech si matka našla nového partnera.

„Mojí rodiče mezi sebou měli pěkné vztahy, vyrůstala jsem v klidné rodině.“

(Barbora, 23 let)

„Klobouk dolů našim, jsou spolu už třicet let a mají se rádi. Dětství jsem měla hezké, hodně jsme cestovali.“

(Edita, 35 let)

„(...) Pak se rozvedli a mamka si našla jinýho, to jsem byla v pubertě, takže mi to vadilo, ale nějak jsem to překousla a teď mamku i chápu.“

(Eva, 26 let)

Na otázku, k čemu romské ženy vedli jejich rodiče, velice často respondentky odpovídají, že je vedli k tomu, aby byly ‚slušné, poslušné, vychované‘. Tyto vlastnosti bývají spojované s femininitou, mají vést k (sebe)disciplíně a k neokázalosti. Opětovně se také objevuje genderový vzorec, kdy ony jako dcery byly vedeny k péči o domácnost a synové, jejich bratři pak ke vzdělávání. Dcery – ženy tak směřují do soukromé sféry, bratrům – mužům pak přísluší sféra veřejná.

„Mama nás vedla k tomu, abysme se uměly jednou postarat o domácnost a o děti, a bráchu k tomu, aby se uměl postarat o rodinu, takže brácha si udělal školu, pak šel dokonce na výšku.“
(Eva, 26 let)

„Bráchu hodně vedou k tomu, aby měl vzdělání. Mě vedla mamka spíš k tomu, abych se uměla postarat o muže a děti.“
(Lenka, 17 let)

Tento vzorec se ale neobjevoval ve všech případech, o slušnosti a vychovanosti jako požadavku ze strany rodičů se respondentky zmiňují ve vztahu ke všem dětem v původní rodině.

„(...) Vedli nás k tomu, abysme byli slušní, poslušní, aby ostatní neříkali, že mají nevychovaný děcka.“
(Klára, 34 let)

Velmi podobný vzorec, jak respondentky popisují výchovu a směřování ze strany svých rodičů k nim samotným a případně k jejich sourozencům, se objevuje v popisu výchovy vlastních dětí. Respondentky ostatně často chtějí vést své děti stejně jako jejich rodiče vedli je samotné. Svě děti bez ohledu na pohlaví primárně směřují k tomu, aby byly slušné, dobře vychované a samostatné, také často zmiňují dobré vzdělání, zejména u svých synů. Ty respondentky, které mají jen dceru/y, pak u ní/nich vyzdvihují potřebu dobrého vzdělání.

„Já chci po holkách (dcerách) hlavně, aby se učily, protože nechci, aby dopadly jak já. V dnešní době se bez školy nechytají nikde. Vedu je k tomu, aby se o sebe jednou uměly postarat. O sebe aji o svoje děti.“
(Klára, 34 let)

S tím, k čemu své dcery rodiče (či jiní/é vychovatelé/ky) vedli, může souviset i další otázka, na kterou se výzkum zaměřil, a to (původní či současné) profese rodičů romských žen. U otců jednoznačně převládá práce ve stavebnictví, a to na různých pozicích od dělníků po majitele firem. Je zřetelné, že se romští muži profesně profilují zejména v této oblasti. Jednotlivě pak pracovali i v jiných sférách (školství, řemeslnictví). U matek romských žen pak převládají nekvalifikované zejména úklidové práce (jednotlivě pak učitelka, zdravotní sestra), a to u těch, které na pracovní trh vstoupily. Řada z nich byla v domácnosti, a to buď po celou dospělost, nebo jen do doby, než byly na pracovní trh nuceny vstoupit (např. v důsledku úmrtí manžela a nutnosti živit rodinu).

„Můj tata byl stavbyvedoucí a moje mamka byla v domácnosti, protože jsme byli velká rodina, hodně sourozenců.“
(Tereza, 54 let)

„Tak když jsme byli malí, tak tata pracoval na stavbě a mamka byla s náma doma. Když jsme povyrostli, tak mamka chodila uklízet.“
(Eva, 26 let)

U rodičů respondentek je tedy patrná tradiční genderová linie, profesní genderová segregace. Navíc matky v domácnosti byly plně závislé na svých partnerech/manželech. U některých finanční závislost později přešla na syna, nicméně se ukazuje i vzorec, kdy se o finanční zajištění starala dcera, což vystupuje z linie genderově tradičních voleb. Ženy se stávají v tomto případě (spolu se státem) živitelkami svých rodičů v době, kdy již nejsou ekonomicky aktivní, jsou v důchodovém věku, mají špatný zdravotní stav apod.

„Teď s námi žije moje maminka, vzala jsem ji ze Slovenska k sobě. Po tátově smrti pracovala jen na noční směny za směšné peníze a já se na to nemohla dívat. Když jsme tam přijeli, vypadala hrozně. Řekla jsem dost, vzala jsem ji do Brna, našla jí lepší práci. Občas s námi žije i babička, ta tak cestuje po celé rodině, asi patnácti lidech a u každého je třeba tři čtyři měsíce. (...) u Romů naprosto běžná věc.“
(Anna, 36 let)

Výstupy výzkumu potvrdily i další specifikum rodinných vztahů v romské komunitě, a to postavení nejstarší dcery (sestry). Ta měla a má mezi sourozenci v romské rodině podle romistické literatury výrazné postavení. Se statutem nejstarší dcery byly spojeny povinnosti a očekávání. Očekávalo se od ní, že bude matce pomáhat v domácnosti a částečně převezme výchovu svých mladších sester - bude jim předávat znalosti, které ji naučila matka. Nejstarší dcera tak přebírá některé povinnosti, které obvykle přísluší matce (Budilová, Jakoubek, 2007). I romské ženy ze zkoumaného vzorku sehrávají jako nejstarší/starší dcery a sestry svoji roli.

U věkově starších respondentek jejich role starších sester sehrála významnou úlohu v době po ukončení povinné školní docházky. Musely (často při zaměstnání) pomáhat matce v domácnosti a vypomáhat jí s péčí o mladší sourozence (viz citace paní Daniely, str. 13). Mladé respondentky hovoří o pomoci s péčí o mladší sourozence. Jedna z respondentek se v dospělosti vrátila do původní rodiny a při svém stálém zaměstnání pomáhá s péčí o mladší sourozence a pečuje i o svoje rodiče (viz citace paní Dany, str. 22). Jiná bezdětná respondentka po příchodu ze školy, kterou dosud studuje, pečuje o svoje mladší sourozence, pomáhá jim zejména s psaním úkolů. Tento model může souviset s tím, k čemu rodiče (zejména matky) své dcery - respondentky výzkumu - vedli a vedou, a to k roli pečovatelky a hospodyně.

Současná rodina

Věkové rozpětí respondentek (17 - 59 let) přináší při popisu současné rodiny mnoho rodinných modelů i různorodost rodinných stavů respondentek - jsou zde ženy svobodné žijící jen s dítětem/děťmi nebo i s partnerem, ženy bezdětné žijící v původní rodině s nebo bez partnera. Mezi ženami v produktivním věku najdeme vdané, rozvedené a podruhé vdané, mezi staršími ty, které žijí již jen s manželem, nebo ovdovělé. I ty ženy, které mají děti, ne nutně vstoupily do manželství. Mezi Romkami se také objevuje fenomén samoživitelství.

„(...) já to (rolí matky) vnímám jinak, protože jsem samoživitelka. Není to lehké. Bydlíme u rodičů ještě s psychicky nemocnou sestrou a už to je neúnosné. Musím se postavit na vlastní nohy.“
(Edita, 35 let)

„Mám druhého manžela, Čecha. Po maturitě jsem se přestěhovala do Brna a zde už zůstala. (...) Hodně jsme se přizpůsobili navzájem. Oba pracujeme, oba se staráme o domácnost. Manžel vaří a všichni prostě děláme všechno, peníze máme společné.“
(Anna, 36 let)

Romské ženy zapojené do našeho výzkumu měly první dítě nejčastěji ve věku mezi 18 a 21 lety, tedy na rozdíl od běžné populace v nižším věku.⁹ Nicméně se mezi respondentkami objevují i takové, které založily rodinu později (v 25 a více letech). V populaci lze obecně sledovat trend zvyšování věku žen při narození prvního dítěte, kdy v roce 1993 se nejvíce dětí rodilo ve věkové skupině žen 20 - 24 let, v roce 2005 to byla věková skupina 25 - 29 let a o osm let později v roce 2013 se nejvíce dětí rodilo ženám ve věku 30 - 34 let (*Zaostřeno 2014*).

V našem výzkumu měly romské ženy nejčastěji jedno nebo dvě děti. Podle Centra ProEquality si i přes setrvání brzkého založení rodiny můžeme u mladších žen všimnout nižšího počtu dětí, než měli jejich rodiče (*Vyžvaldová 2010*). Tento výstup je totožný s výstupem našeho výzkumu: romské ženy mají nižší počet dětí, než měli jejich rodiče. Při porovnání početnosti rodiny, ze které respondentky pocházejí, s počtem členů a členek současné rodiny, je tedy počet dětí a obecně členů nižší. Již několikrát bylo uvedeno, že mezi respondentkami je i jedna žena, která se rozhodla děti nemít.

9. Podle dat Českého statistického úřadu se nejvíce dětí rodí ženám ve věku 30 - 34 let, následuje pak věk 25 - 29 let. V roce 2013 byl průměrný věk matek při narození prvního dítěte 28,1 let. Zdroj: <https://www.czso.cz/documents/10180/25701905/3000021115.pdf/5d11efc3-b1b5-42bb-829f-38f5165f764a?version=1.1>

Volný čas a každodennost

Další oblastí, na kterou se výzkum zaměřil, byla každodennost a vyplnění volného času. Romských žen jsme se dotazovali, jak vypadá jejich běžný den a jestli jsou s tímto takto spokojeny, případně co by chtěly změnit. Zjišťovali jsme, zda mají pro sebe volný čas a pokud ano, jak jej tráví.

Každodenní činnosti

Běžný den respondentek, které nejsou aktivní na pracovním trhu, je velmi podobný. Vyplňují jej především činnosti spojené s péčí o domácnost a (pokud mají) o děti. Povětšinou romské ženy dopoledne zajišťují svoji domácnost - uklízí, perou, vaří -, pokud mají děti malé a nechodící do mateřské či základní školy, věnují zbylý čas péči o ně. S dětmi ve všední den velmi často chodí na návštěvu k rodinným příslušníkům, nejčastěji svým matkám či babičkám.

Pokud mají děti navštěvující školu, do školy je odvádí a ze školy vyzvedávají, čas, kdy jsou děti ve škole, označují jako svůj volný čas. Odpoledne pak nejčastěji dělají s dětmi úkoly a věnují se jim. Jedna respondentka zmínila, že svoji dceru přihlásila do kroužku, jiná pak své děti v odpoledním čase vodí také do kroužků. Jednalo se o dvě respondentky, které hovoří o mimoškolních aktivitách jejich dětí mimo rodinný kruh.

Z výstupu výzkumu je tedy zřejmé, že respondentky s dětmi mají svoji každodennost úzce spojenou se zajištěním domácnosti a věnováním se dětem. I bezdětné respondentky nicméně věnují většinu odpoledního času svým sourozencům (jedna po příchodu ze školy, kterou studuje, druhá po práci).

U věkově starších respondentek aktivně neparticipujících na pracovním trhu vidíme velmi podobný vzorec, jen se nevěnují dětem, ale vnučatům, případně partnerovi. Poté, co zajistí chod domácnosti, navštěvují své děti a vnučata, tráví s nimi každodenně nějaký čas.

Pouze jedna respondentka z ekonomicky neaktivní skupiny do své každodenní činnosti zahrnuje i hledání zaměstnání, a to v době, kdy je dcera ve škole. Některé nezaměstnané respondentky svoji situaci hodnotí jako nevyhovující, rády by chodily do práce. V každodenní činnosti ale absentuje ta, která by jim k nalezení práce pomohla.

Zajímavě hodnotí svoje každodenní činnosti respondentka, která převzala do péče své dvě vnučky. Vnímá, že se plně odevzdala péči o ně, pro ni samotnou jí již nezbyl prostor.

„Chodíme s vnučkami ven, na kolo, koloběžky, do parku, když je pěkně. Pokud je škaredě, jsme doma nebo jdeme k synovi. (...) Lásku jsem dala do holek, na sebe jsem nemyslela. Udělala jsem to asi blbě. Teď je to už všechno jedno.“ (Lucie, 55 let)

Romské ženy, které pracují a zároveň mají děti či vnoučata, své každodenní činnosti rozdělují mezi tyto dvě sféry, tedy pracovní a rodinnou. Po návratu z práce se věnují dětem, případně vnoučatům. Rodinná sféra se u nich překrývá se sférou osobní.

„(...) Teď jsem celý den v práci, jak přijdu, syn na mě už čeká a děláme úkoly. Pak jdu vyčerpaná spát a další den znovu. O víkendech se snažím být s ním.“ (Edita, 35 let)

„(...) Pak jdu na brigádu kolem 16 hodiny, uklízím banku, tam končím něco málo po 18 hodině, stavím se za synem a vnukem a pak jdu domů, ulehávám do postele.“ (Matylda, 47 let)

Zajímavým zjištěním je, že romské ženy netematizují nebo jen okrajově odpovědnost za obstarávání finančních prostředků, přitom se mezi respondentkami objevují samoživitelky. Konkrétně se jedna z respondentek - samoživitelka - zmiňuje o tom, že po rozchodu s partnerem zajišťuje svoji rodinu finančně ona sama. Dále pak vysokoškolsky vzdělaná žena se stálým zaměstnáním hovoří o tom, že mají s partnerem společný rodinný rozpočet; starší respondentka tematizovala ekonomicky aktivní období, kdy spolu s manželem žili ze svých výplat, které přinášeli do rodinného rozpočtu. Tyto jednotlivé případy poukazují na proměnlivost rolí žen a mužů, kdy ženám přísluší (spolu s jejich partnery) „živitelství“ rodiny.

Náplň volného času a jeho vnímání

Ve výzkumu jsme se kromě běžného dne zaměřili i na volný a víkendový čas, zájmalo nás, jak svůj volný čas - pokud jej mají - a víkendy ženy vyplňují.

Z analýzy je patrné, že ty ženy, které pro sebe volný čas mají - a byla jich většina - jej tráví různým způsobem. Nejčastěji s rodinnými příslušníky: se svými dětmi, vnoučaty, partnery, prarodiči. Velmi často ženy zmiňují instituci rodinných návštěv. Ty jsou náplní nejen doby víkendu, ale i běžného všedního dne.

„Já mám volný čas, když je manžel v práci. Většinou přijde za mnou dcera s vnoučatama, jdeme si do parku s děčkama a víkendy jsou se mnou děcka i od rána do večera.“ (Daniela, 56 let)

Některé z respondentek, které mají malé děti, volný čas vyplňují péčí o domácnost, a to v době, kdy jsou děti ve škole nebo v době odpoledního spánku dětí.

„Já mám volný čas, jen když jsou holky (dcery) ve škole. Ten trávím tak, že se starám o domácnost. O víkendu se věnuju holkám, chodíme k rodině, navštěvujeme se.“

(Klára, 34 let)

Respondentky, které děti (zatím) nemají nebo mají již děti větší, vyplňují volný čas i jinými činnostmi, než jsou rodinné návštěvy a domácí práce, i když ty převažují. Respondentky zmiňují nakupování v obchodních centrech, chození do kaváren, restaurací, do kina, využívání kosmetických služeb.

Některé romské ženy pro sebe volný čas nemají - některým tento stav vyhovuje, jiným méně a rády by tuto situaci změnily.

Jak bylo uvedeno výše, rodina má pro Romy a Romky vysokou hodnotu, v rodinném kruhu tráví množství svého času, což potvrzují i výstupy výzkumu. Sociální kontakty žen jsou pak omezené na příbuzné nacházející se mnohdy v podobné životní situaci (Vyžvaldová 2010). Tím, že jsou ženy velmi často pouze v rodinném prostředí svých blízkých i vzdálených příbuzných, mohou se zde zavedené genderové vzorce reprodukovat mnohem intenzivněji.

Genderové role a vzorce a jejich transformace

V předchozím textu jsme uvedli genderové vzorce v instituci školství, na pracovním trhu a v každodennosti. Nyní si představíme tyto vzorce ve vztahu k vnímání ‚romské ženy‘ a jejího postavení v romské komunitě. Zároveň ukážeme možné transformační linie genderových rolí a vzorců mezi romskými ženami a muži.

Vnímání ‚romské ženy‘

Postavení ženy obecně bylo v romské kultuře velmi nízké, podřadné a pro ni potupující. Žena byla považována v určitém smyslu za bytost menší důležitosti, určenou a hodící se jen k tomu, aby milovala, rodila a vychovávala děti, obstarávala jídlo a domácnost (Davidová 1995, Jakoubek 2004). Další zkoumanou oblastí bylo proto pro nás téma, jak je samotnými ženami vnímána současná romská žena. Výzkum se konkrétně zaměřil na identitu romské ženy, zda její romství skýtá výhody a nevýhody a jaké.

Pokud měly respondentky charakterizovat ‚romskou ženu‘, většinou ji charakterizovaly v termínech ‚věrná, milující, obětavá, pracovitá, oddaná, nemající čas na sebe‘.

„Podle mě to je žena, jak má být. Věrná, starostlivá, milující, která se v hodně věcech obětuje v životě.“
(Lenka, 17 let)

Dané charakteristiky odpovídají tomu, jak popisuje romskou ženu odborná literatura, jsou genderově stereotypizovány - jedná se o charakteristiky spojující ženu se soukromou sférou, pečovatelským, žena je tu pro ty druhé, věnuje jim svůj čas a energii. Osobní rozvoj žen tak může stát mimo jejich možnosti, což se ukázalo i ve výzkumném tématu o volném čase romských žen - většina je věnovala dětem, rodinným příslušníkům, domácím pracím. Pro ženy i jejich okolí je samozřejmostí, že je žena spojena se soukromou sférou, kde nachází (sebe)realizaci. S tím souvisí i další charakteristiky, které už ale nenesou pozitivní konotaci jako ty předchozí: ‚otrok, mající omezený svět, mající spoustu problémů, které nejsou schopny řešit‘.¹⁰

Poslední soubor respondentkami popisovaných charakteristik ukazuje, že některé ženy kategorii ‚romské ženy‘ odmítají až popírají. Nečiní rozdíl mezi romskou či českou ženou, popisují, že každý člověk má své individuální schopnosti a dovednosti a romské ženy jsou stejně jako ostatní lidé heterogenní.

(...) Je to žena, jako kdyby byla i česká žena, protože já nevím, jak to mám říct, ale žena jako žena. Tam není žádný rozdíl, akorát, že to je Čech a to je Rom. Jinak jsme všichni stejní.“
(Daniela, 56 let)

Romských žen jsme se také dotázali, jestli vnímají nějaké výhody toho, že jsou ‚romskými ženami‘. Většina odpověděla, že nikoliv. Ty, které výhody svého romství vypověděly, je vidí v tom, že ‚ctí hodnoty, ve věrnosti, dobrém srdci, v tom, že spolu jako Romové drží, ctí rodinu a milují své děti‘. Tyto výhody jsou velmi podobné tomu, jak respondenty popisují romskou ženu. Lze usuzovat na kladný přístup k hodnotám, které jsou v romské komunitě spojovány se ženou a které obecně Romové ctí - rodina a děti. Jsou privilegii romských žen, což může souviset s tím, že žena se na vyšší stupeň v hierarchii rodiny dostane až porozením dvou tří dětí: teprve v té chvíli, kdy žena porodí dvě nebo tři děti (a tím posílí rod) začíná být považována za matku a její pozice v rodině se upevňuje společně s dalším rostoucím počtem potomků (Žlňayová 1996).¹¹

10. Reflexe neschopnosti řešit problémy přichází od romské ženy, která se jiným romským ženám věnuje profesně.

11. V romské komunitě bylo více váženo dítě mužského pohlaví, zvláště když se jednalo o prvorozeného. Pokud se narodila holčička, bylo to někdy mladé matce vyčítáno. S větším množstvím synů se upevňovalo mužství otce.

Jinou ‚výhodu‘ - schopnost bojovat a prosadit se - popisují zejména vzdělané respondentky, jako například paní Petra.

„Cítím (výhodu). Naučila jsem se bojovat za to, co chci. Musela jsem. Nevím, jestli je to proto, že jsem Romka a ještě žena, každopádně musela jsem si bránit, co chci. Každý Rom si tím projde, i kdyby to byly jen nadávky v šalině, omezuje to život. Jenomže ne každý z toho vytěží. Většina se nasere a nadává. Umím bojovat a učím to i svoje děti.“

(Petra, 35 let)

Tato ‚výhoda‘ pramení ze statusu romské ženy. Bez zkušenosti znevýhodňování, marginalizace a diskriminace by tyto ženy neměly potřebu ukotvení a zlepšení jejich postavení ve společnosti a touhu po sociální mobilitě.

Nevýhod toho, že jsou respondentky ‚romskými ženami‘, viděly výrazně více než výhod. Většina přitom zmiňovala otázku diskriminace spojenou zejména s hledáním zaměstnání. Další oblastí spojovanou s nevýhodami byla instituce vzdělávání - jednak v přístupu k dětem ve škole, jednak v laxním přístupu romských rodičů ke vzdělávání svých dětí.

„Nevýhodu pocítuju v té oblasti té práce. Nikam nechcou brát Romy. To říká každý Romák. Ve škole teď jak učitelé, tak i děti přistupujou k romským děckám nepěkně.“ *(Klára, 34 let)*

„Velký nevýhody, hlavně co se týká práce, protože někde jdete se zeptat na práci a nevezmou vás do práce skrz to, že jste Rom.“ *(Daniela, 56 let)*

Byly i respondentky, které žádné nevýhody neviděly, neměly podle jejich vyjádření žádné negativní zkušenosti. Žily s rodiči, kteří je živili, a jejich životní prostor byl ohraničen jen blízkými lidmi.

Genderové vzorce a jejich proměna

Očekávání od žen a mužů v romské komunitě se dle výstupů výzkumu úzce pojí s dělbou práce mezi romskými ženami a muži. Ženám dle respondentek přísluší starost o děti a domácnost, musí mít uklizeno a čisto, od muže jako hlavy rodiny se očekává, že zajistí rodinu, chodí do práce a stará se o finanční stránku. To koresponduje s rolovým uspořádáním, které popisuje Kaleja (2009). Žena má na starosti celou domácnost a prezentuje rodinu navenek. Všechny domácí práce jsou považovány za čistě ženskou záležitost a od manželky se očekává, že v nich bude svižná a hbitá. To se mezi Romy oceňuje a chválí (Kaleja 2009). Zároveň do nastavené dělby práce vstupuje identita romské ženy, která je povinna projevovat úctu a pokoru svému muži a pečovat o něj (Lázničková 1999). Ženy hovoří o ‚ženské slušnosti‘, která by jim nedovolila, aby se muž zapojil do domácích prací. Považují tuto oblast za svoji doménu, podle níž jsou také hodnoceny. O ‚čistotě‘ se v rozhovorech zmiňují v mnoha ohledech (např. k čemu je vedli rodiče, jak vnímají romskou ženu), stává se hodnotou vysoce ceněnou, od níž se pak odvozuje dobrá či nedobrá romská žena.

„Považuji být Romkou za dobrou věc. Ctíme hodnoty, které u ne-Romů nejsou. Souvisí to s hrdostí ženy – jak se prezentuje navenek. Rodina je pro ni vždy na prvním místě. (...) Tátovi podat teplé jídlo večer, nenechat ho žehlit si košile. To by mě urazilo. Jde taky o ženskou slušnost, například romská žena neflirtuje. Nebo to dělá jinak než bílá.“
(Dana, 34 let)

„Chlap musí vydělávat. Žena se stará o domácnost, děti, školu. Vadilo by mi, kdyby muž utíral prach, vařil, cpal se do ženských věcí. To by už nebyl chlap. Pomoc s dětmi to je jiná, to by mi nevadilo. Můj muž mi s dětmi pomáhal.“
(Lucie, 55 let)

I když rolové modely v tradičních liniích popisuje většina respondentek, zároveň se ukazuje, že v řadě případů tyto modely neplatí. Jednak samoživitelky z řad respondentek zajišťují rodinu i po finanční stránce, dále je vítaná angažovanost mužů v péči o děti a nakonec role mužů v zajištění rodiny dnes nemusí nutně platit, řada mužů je ekonomicky neaktivních a jejich tradiční role živitelů mizí.

„Ženo, starej se doma, aby bylo všecko uklizený, aby bylo uvařeno, aby bylo čisto, vypráno, no a od chlapa, aby se staral po té finanční stránce, aby bylo z čeho žít. U nás se starám já, protože už nežiju se svým přítelem, tak to musím zvládat sama s děckama.“
(Klára, 34 let)

„Od mužů se předpokládá, že zajistí rodinu. Málokterý Rom to dnes dokáže. Proto jsou na tom často psychicky špatně.“
(Adéla, 36 let)

O tomto fenoménu se zmiňuje i výzkum Centra ProEquality. Mezigenerační předávání rolí mužů a žen v romských rodinách je narušeno nepřítomností mužů i ztrátou jejich pozic ‚živitelů‘ v rodinách. Mnohé z žen jsou nuceny převzít povinnosti, které tradičně patřily mužům, a muži se s novým postavením těžko vyrovnávají (Vyžvaldová 2010). Tato proměna může souviset s transformací trhu práce po roce 1989, kdy postupně mizí pracovní méně kvalifikované dobře finančně hodnocené pozice (v rámci ‚socialistického průmyslu‘), které Romové často vykonávali.

Mezi respondentkami byly i takové, které odmítaly ‚typický‘ romský způsob života a vymezovaly se vůči němu (měly například manžela cizince, jednoho z rodičů ne-Roma a rodinný způsob života měl odlišné obrysy, než jak je popisováno očekávání od muže a ženy v romistické literatuře).

V literatuře popisovaný status ženy jako matky syna nebyl respondentkami nijak tematizován či vyzdvihován. Přestože v hierarchii statusů v romské kultuře podle Jakoubka (2004) stojí muži výše než ženy, má matka zvláštní postavení ve vztahu ke svým synům, kteří ji musí vždy poslechnout a ctít. Matka je považována za idol a je obdařena vyšší mocí, díky níž ví, co je správné (Jakoubek 2004).

Dále jsme se romských žen dotazovali na možné změny v současném rolovém uspořádání mužů a žen v romské kultuře. Tímto se rozkryly další oblasti, které pro romské ženy mohou sehrávat důležitou úlohu ve zlepšení jejich postavení v sociální struktuře společnosti.

Důležitou změnu vidí romské ženy v aktivním zapojení se do pracovního trhu. S tím souvisí další změna, kterou zmiňovaly: dle nich tkví problém ve vlastnosti připisované romským mužům, a to je žárlivost. Ti z tohoto důvodu často nechťejí ženy do práce pouštět, obávají se nevěry ze strany ženy. Právě žárlivost vnímají ženy jako bariéru pro svoji pracovní realizaci.

„Určitě (změnu). Aby chodili oba dva do práce, aby se mohli líp postarat o děcka. Aby měli lepší život. Ne, že chlap jde sem tam něco vydělat a žena hlavně ať vaří, uklízí, to ani kolikrát není z čeho. Romský chlapi si myslí, že žena není na práci, že tam nepatří. A kdyby tam chodila, tak hodně z nich by se s něma hádalo, protože žárlí. Mají prostě strach, aby si ta žena nenašla jináčího chlapa. Pro ně je žena prostě něco, co je jejich a chtěou to mít doma, nebo já nevím, nechápu to.“

(Silvie, 36 let)

„Snad jenom to, aby ta žena mohla chodit do práce.“

(Eva, 26 let)

Pracovní realizace zároveň může vést k lepším životním podmínkám romské rodiny. Ženy by tedy měly získat dle respondentek více volnosti, osamostatnit se, v čemž je muži mají podporovat. Některé přímo hovoří o emancipaci a genderové rovnosti ve významu, že si každý bude moci vybrat to, co chce.

„Romská žena by se měla umět prosadit, mít sebevědomí, měla by bojovat s předsudky a stereotypy. Romky se vzdávají, život neprožívají, jsou otrokyněmi vlastní neznalosti a tlaku okolí k tomu, aby slepě následovaly to, co se ,má dělat.“ (Petra, 35 let)

„Genderová rovnost je potřeba. To pro mě znamená, že si i muži i ženy můžou vybrat.“ (Dana, 34 let)

Některé respondentky potřebu změny vnímají jinak, na základě jedinečnosti každého člověka a jeho individuálních možností. Nešlo tedy o strukturální změnu, jak je popsána výše, ale o osobní, ke které dle nich může každý dojít sám/sama.

Závěr

Výzkum mapující role romské ženy se zaměřil na řadu oblastí, ve kterých jsme se pokusili rozkrýt pro nás důležitá témata genderových studií a poukázat, že není vhodné škatulkovat do stereotypních šablon, ale ukázat je ve svých jednotlivých detailech. I přes poměrně široké rozpětí témat se nám podařilo představit rozličnost životních linií romských žen, ale zároveň i společné prvky, zejména odvozené od aktuálního sociálního statusu žen.

Shrnutí výzkumu by bylo obtížné, jelikož každý sledovaný jev nabídl různorodost jeho pojetí u jednotlivých respondentek. Nicméně z výzkumu je zřejmé, že zásadní roli pro romské ženy sehrávají dvě hodnoty - vztah a (původní nebo nově zakládaná) rodina. Role dcer, matek a manželek/partnerek pak stojí v žebříčku ostatních rolí nejvýše. Velmi kladný vztah k rodinným hodnotám pak umocňuje to, že se romské ženy spoléhají v mnohém na svůj rodinný kruh, je jim jistotou a bezpečím. Menší důraz je v romské komunitě kladen na výkonové úspěchy (vzdělávání, kariéra), i když hodnota vzdělání začíná nabývat na své důležitosti. Bylo by zajímavé sledovat generační proměnu v hodnotě vzdělání a reálně dosažené vzdělání u dívek a chlapců, žen a mužů těchto generací. Ostatně v nadnárodní a státní politice je tomuto tématu věnována velká pozornost.

Ve výzkumu identifikované požadavky na změnu v genderových vztazích by si rovněž zasloužily hlubší prozkoumání, i přesto jsou získaná data velmi cenná a ukazují, že po transformaci volají samotné aktérky potenciálních změn - romské ženy.

Literatura

Budilová, L. 2008. „Cigánská rodina.“ In: Jakoubek, M; Hirt, T. (eds.). *Rómské osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu: zborník vybraných výsledkov projektu Monitoring situácie rómskych osád na Slovensku 1999-2005*. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti - Open society foundation.

Budilová, L., Jakoubek, M. 2007. *Cikánská rodina a příbuzenství*. Ústí nad Labem: Dryada.

Čížková, A. 2012. *Postavení romských žen v rodině a komunitě*. Masarykova univerzita Brno: bakalářská práce.

Davidová, E. 1995. *Romano Drom. Cesty Romů 1945-1990*. Olomouc: UP.

Hübschmannová, M. 1996. „Postavení a role některých členů tradiční romské rodiny.“ *Romano džaniben*. 1-2/1996: 25-28.

Hübschmannová, M. 1998. „Odkud jsme přišli, kdo jsme, kam jdeme?“ In Manuš, E.

Jdeme dlouhou cestou, Praha : Arbor vitae.

Jakoubek M. 2003. „Rómské osady - enklávy tradiční společnosti.“ In: Jakoubek, M., Poduška, O. (eds.). *Rómské osady v kulturologické perspektivě*. Brno: Doplněk.

Jakoubek, M. 2004. *Romové - konec (ne)jednoho mýtu*. Praha: Socioklub.

Jakoubek, M., Budilová, L. (eds.). 2009. *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Kaleja, M. 2009. „Psychosociální paradigma romské rodiny aneb to, co ještě o romské rodině nevíme.“ In: Kaleja, M., Knejp, J. *Mluvíme o Romech*. Ostrava : Ostravská univerzita.

Lacková, E. 1997. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda.

Lázničková, Ilona. 1999. „Tradiční rodinné vztahy, obřady a obyčeje.“ In: Kol. autorů. 1999. *Romové o Roma*. Brno: Moravské zemské muzeum.

Malichová, P. 2010. *Romská žena: proměna statusu a rolí v tradiční romské kultuře*. Masarykova univerzita Brno: bakalářská práce.

Raichová, Irena. 2001. *Romové a nacionalismus*. Brno: Muzeum romské kultury.

Šamková, H. 1996. „Somas jekhphureder phen / Byla jsem nejstarší sestra.“ *Romano džaniben*, 1-2/1996: 72-81, Praha.

Vyžvaldová K. 2010. *Rómské ženy a možnosti podnikání: Příklad Roudnice nad Labem*. Praha: Otevřená společnost, o. p. s. - Centrum ProEquality.

Zaostřeno na ženy a muže 2014. 2014. Praha: Český statistický úřad. Dostupné na <https://www.czso.cz/csu/czso/1-obyvatelstvo-a-rodiny-a-domacnosti5404>.

Žlnayová, E. 1996. „Postavenie a úloha ženy-matky a muža-otca v rómskej rodine.“ *Romano džaniben*. 1-2/1996: 29-41.

Příloha

Tabulka - vzorek - respondentky výzkumu

jméno	věk	vzdělání	počet dětí	zaměstnanecký status	rodinný stav
Anna	36	VŠ	1	zaměstnaná	vdaná
Dana	34	SŠ (dokončuje VŠ)	0	zaměstnaná	svobodná
Edita	35	SŠ (neukon.VŠ)	1	zaměstnaná	samoživitelka
Jaroslava	59	SOU	1	zaměstnaná	vdova
Lucie	55	ZŠ	3	nezaměstnaná	rozvedená
Adéla	36	ZŠ	4	zaměstnaná	vdaná
Daniela	56	ZŠ	3	nezaměstnaná	vdaná
Klára	34	ZŠ	2	nezaměstnaná	samoživitelka
Eva	26	ZŠ	1	nezaměstnaná	trvalý partnerský vztah
Michaela	24	ZŠ	2	rodičovská dovolená	vdaná
Lenka	17	ZŠ	0	nezaměstnaná	trvalý partnerský vztah
Monika	47	ZŠ	1	brigádní činnost	vdova
Andrea	53	ZŠ	2	nezaměstnaná	vdaná
Matylda	26	ZŠ	1	rodičovská dovolená	vdaná
Barbora	23	ZŠ (neukon.SŠ)	2	rodičovská dovolená	vdaná
Tereza	54	ZŠ	4	nezaměstnaná	vdaná
Šárka	20	ZŠ (dokončuje SŠ)	0	studentka (a brigádní činnost)	trvalý partnerský vztah
Silvie	36	Spec.Š	1	nezaměstnaná	samoživitelka
Petra	35	SŠ (neukon.VŠ)	2	zaměstnaná	vdaná

Brno, 2015

Vypracovala: Martina Hynková

Odborné konzultace: Michaela Mořická, Kateřina Machovcová a Kateřina Hodická

Jazyková korektura: Jana Hodická

Grafická úprava: Jiří Janíček

Vydalo: Genderové informační centrum NORA, o.p.s.